

“QUTADG‘U BILIG” ASARIDA AXLOQIY MASALALAR TALQINI*Fazilat Xolmuminovna Qosimova**TDYU qoshidagi**M.S.Vosiqova nomidagi akademik litsey katta o‘qituvchisi*

Annotatsiya. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” didaktik dostoni odob-axloqqa doir qimmatli pand-nasihatlarini qamrab oladi. Yusuf Xos Hojib til odobi, rostgo‘ylik va halollik, sevgi va sadoqat kabi masalalar haqida hikmatli so‘zlar so‘zlaydi, takabburlik va mayxo‘rlikni tanqid qiladi, kishining o‘zini tutishi, yurish-turishi haqida o‘git beradi. Bular dostonning butun mazmuni-mohiyatiga singdirilgandir. Ushbu maqolada asardagi axloqiy masalalar talqini xususida fikrlarimiz bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: odob-axloq, farzand [tarbiyasi](#), til odobi, mardlik, rostgo‘ylik, kibr, yolg‘onchilik, takabburlik, mayxo‘rlik.

Abstract. Yusuf Khos Hajib's didactic epic "Kutadgu Bilig" contains valuable advice on manners. Yusuf Khos Hajib speaks wise words about issues such as language etiquette, truthfulness and honesty, love and loyalty, criticizes arrogance and arrogance, and gives advice on one's behavior and behavior. These are embedded in the whole essence of the epic. This article describes our thoughts on the interpretation of moral issues in the work.

Key words: manners, child upbringing, language etiquette, courage, honesty, arrogance, deceit, arrogance, arrogance.

Абстракт. Дидактический эпос Юсуфа Хос Хаджиба «Кутадгу Билиг» содержит ценные советы о манерах. Юсуф Хос Хаджиб говорит мудрые слова о таких вопросах, как языковой этикет, правдивость и честность, любовь и верность, критикует высокомерие и высокомерие, дает советы по поведению и поведению. В них заложена вся сущность эпоса. В данной статье изложены наши размышления о трактовке нравственных вопросов в произведении.

Ключевые слова: манеры, воспитание детей, языковой этикет, мужество, честность, заносчивость, обман, заносчивость, заносчивость.

Boshidan oxiri donolar so‘zi,

Go‘yoki tizilgan javohir o‘zi

(Yusuf Xos Hojib)

“Qutadg‘u bilig” asarida adibning odob-axloq, farzand [tarbiyasi](#), chin insoniylik, halollik, kishilikning ulug‘ hislatlari, insonning ma’naviy dunyoqarashi, komil inson haqidagi chuqur falsafiy qarashlari badiiy ifodasini topgan. Ulug‘ mutafakkir- Yusuf Xos Hojibning falsafasi o‘rta asrlar Sharq falsafiy qarashlarining eng yuksak cho‘qqisida turadi.

Asarda ilgari surilgan axloqiy fazilatlar mohiyatining to‘laqonli ochib berilishi adibning axloq va ta’lim-tarbiya masalalarini juda chuqur bilganligidan dalolat beradi: insoniylik, mehr-muhabbat, vafo, rostgo‘ylik, to‘g‘rilik, ishonch,

sadoqat, soflik, insof, adolat, shafqat, muruvvat, xushmuomalalik, shirinso‘zlik, mardlik, saxovat, himmatlilik, tavoze, tadbirkorlik, hurmat va ehtirom.

Aql-zakovat, ezgulik, halollik kabi insoniy fazilatlar ulug‘lanadi, ularga yolg‘onchilik, fisq-u fasod, noinsoflik, bevafolik, mehirsizlik, hurmatsizlik, qo‘pollik, [baxillik](#), nomardlik, quvlik, johillik, nodonlik, ochko‘zlik, haromxo‘rlik kabi xislatlarni qiyoslab, ezgu fazilatlarining yaxshi oqibatlari va salbiy xislatlarining yomon oqibatlarini misollar bilan ishonarli qilib bayon etadi.

Asarda barcha yaxshiliklarning manbaini ezgulik, yomon ishlar asosini esa essizlik nomlari bilan talqin etadi. Adib inson hayotda qilgan ishlari bilan yo yaxshi nom qoldiradi, yoki yomon nom oladi, deydi. Yusuf Xos Hojib barcha ezgulikning boshi til odobi, ushbu kitob esa uning foyda va zararlariga bag‘ishlanadi deya uqtiradi.

Til insonning qadr-qimmatli qiladi yoki shu til orqali inson yuz tuban ham ketishi mumkin. Kishining nomi ikki narsa bilan hayotda mangu qoladi: biri xushxulqlik, ikkinchisi yaxshi so‘z, deydi. “Qutadg‘u bilig”ning bir necha bobi odob-axloq masalalariga bag‘ishlangan. Shunday boblardan biri “Til ardami” (“Til odobi”) deb atalgan 7-bob bo‘lib, unda shoir bilim olishda tilning ahamiyati, tilga ortiqcha erk bermaslik, qisqa va mazmunli so‘zlash kabi insoniy fazilatlar haqida ibratli o‘gitlar beradi:

Uqushqa biligki, bu tilmachi til,
Yarutgachi arni yo‘riq tilin bil.
Kishig til og‘irlar bo‘lur qut kishi,
Kishig til ujuzlar yarir ar bashi.
Til arslan turur, ko‘r eshikda yatur,
Aya avlug orsiq boshingni yatur.
Tilin emgamish er naku ter eshit,
Bu so‘z ishqa tutg‘il o‘zunga ish et.
Mani emgatur til ezi o‘g talim,
Boshim kasmauni kasayin tilim.

(Uquvga, bilimga tilmoch-bu til,
Kishini ro‘shnolikka chiqargan ravon til deb bilgin.
Kishini til e‘zozlaydi, kishi u tufayli baxtga erishadi,
Kishini til qadsiz qiladi, er boshini yoradi.
Til hovlida ya‘ni qafasda yotgan arslon kabidir,
Ey, qafasdagi (makkor) vahshiy boshingni eydi.
Tili tufayli ozor topgan kishi nima deydi, eshit,
Bu so‘zga amal qilgin, o‘z foydangga ishlat:
Til meni juda ko‘p kulfatlarga soladi,
(U) boshimni kesmasin, (men) tilimni kesayin.

Insoniy munosabatlarning eng oliy qonuni sanalgan hurmat va ehtiromni shakllantirishning barcha ko‘rinishlari asarda yaqqol o‘z ifodasini topgan. Yusuf Xos Hojib jamiyat taqdirini: taraqqiyoti va tanazzuliga bevosita hal etuvchi eng

ulug' mansabdorlardan tortib, oddiy aholining oila a'zolarigacha bir-biriga bo'lgan ehtiyojlari: muomala-munosabat masalalarini hayotiy misollar vositasida yoritadi. Katta kishilarning kichiklarga, kichiklarning ulug'larga, amaldor va mansabdorlarning o'z qo'l ostidagi xizmatchilarga, xizmatchilarining o'z xo'jalariga, oilada oila a'zolarining bir-birlariga muomala madaniyatining eng oddiy ko'rinishlarigacha e'tibor berib, kishi ko'z oldida yaqqol tasvirlab beradi. Farzand tug'ilganidan boshlab tarbiyalash hamda unga bilim va hunarni o'rgatish, odob qoidalarini o'rgatish uchun pok va bilimli muallim-murabbiy tanlash, farzand hatti-harakatini doimiy nazoratda saqlash kabi masalalarning asarda batafsil bayon etilganligidan ham bilish mumkin.

Yusuf Xos Hojib asarda ulug'lar va kichiklar o'rtasidagi odob- xulq qoidalari haqida fikrlarini bayon etganida kamtar bo'lishlik, salomlashish odobi, odob talablari, axloq qoidalarini ham tavsiya etadi.

Ayniqsa, Yusuf Xos Hojibning amaldorlar axloqi haqidagi o'gitlari diqqatni tortadi. Bunday fikrlar hozirgi davrda ham muhim ahamiyatga molik hamda qimmatli sanaladi. Allomaning beklar, hojiblar, vazirlar, xazinadorlar, saroyboshilar, lashkarboshilar, devonboshilar, elchilar, sarkotiblar kabi ko'plab amaldorlarning hatti-harakatlari, ish yuritishlari, xulq-odobi haqidagi o'gitlari va yo'l-yo'riqlari har bir amaldor uchun dastur sanaladi. Masalan, har bir amaldorning o'z ishining ustasi, ilm-fanni egallagan, uning turli sohalari borasida fikr yurita oladigan, zehnli, fahm-farosatli, so'zga chechan, tadbirli, zukko, hushyor, himmatli, ko'zi to'q, ochiq qo'l, saxiy, jiddiy, qanoatli, jasur, samimiy, sog'lom, sadoqatli, andishali, o'z so'zining ustidan chiqadigan, she'r baxsida ishtirok etib, o'zi ham she'r to'qiy oladigan, turli tillarni biladigan va yoza oladigan, chovgon, shatranj, nard, o'yinlarida o'ynay oladigan, merganlik kabi xislatlarga ega bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. Shuningdek, har bir insonning kamolga yetishida to'sqinlik qiladigan yomon illatlar, nuqson va kamchiliklardan birinchi navbatda el-yurt xizmatida bo'lgan amaldorlar ham xoli bo'lishi lozimligi uqtiriladi: maishatbozlik, ishratparastlikka berilish, adovat, nizo, kek, gina, xusumat, fisqi-fasod, mayparastlik, maishiy buzuqlik, kayfu safoga berilish, xiyonat, mutakabbirlik, manfaatparastlik, xudbinlik, davlat ketidan quvish, ta'magirlik, boshqalarning haq-huquqlarini toptash kabilar shunday illatlardirki, buning natijasi davlat rivojiga putur yetkazadi, jamiyatni ma'naviy qashshoqlikka olib boradi, deb bu kabi yomon illatlardan tiyilish haqida maslahat beradi. Masalan:

(Agar) dunyo beglari ichimlikka (maishatga) berilsa,

El va xalqning dardlari (qismati) achchiq bo'ladi.

Jahongir kishi aysh-ishratga mahliyo bo'lsa,

Elini buzadi (xarob qiladi), o'zi (esa) tilamchi

Bo'lib qoladi

Yusuf Xos Hojib mag'rurlanish, takabburlik, kekkayishga kamtarlik, xushfe'llik, xushsuxanlikni zidlaydi. Amaldorlarga xoh katta, xoh kichik bo'lsin, baland himmatlilik, samimiylik, muruvvatli bo'lish, mardlik xos fazilat ekanligini ta'kidlaydi. Chin insoniy boyluk- uning ko'zi va ko'ngil to'qligi deb baholaydi.

Zero, ta'magirlik, ochko'zlik insonda poraxo'rlik kabi yomon illatning tomir otishiga olib keladi, deydi.

Yusuf Xos Hojib oilaviy turmushning mayda ikir-chikirlariga ham katta e'tibor qaratadi. U uylanish va bola tarbiyasi haqidagi 53-bobda oila va bola tarbiyasining murakkab ekanini ta'kidlab, bolani yoshlik chog'idan boshlab yaxshi xulqli qilib etishtirish zarurligini aytadi.

U kishilarni mulohaza qilib oila qurishdan boshlab, farzand tarbiyalashi, oilaning moddiy ta'minotini yuritishgacha bo'lgan eng ezgu zaruriy vazifalarni birma-bir bayon etadi. Shuningdek, yigitlik va keksalik fasllari haqida ham fikr yuritib, yigitlikni ehtiyot qilish, yigitlik davrida qarilikning g'amini yeyish, bu to'g'rida qayg'urish kabi zaruriy narsalar haqida tavsiyalar beradi.

Ziyofatlar va ularda ishtirok etish, o'zini tutish odobiga bag'ishlangan 55-56-boblarda saroy ahllariga o'git beradi. Adib insonning turli oilaviy marosimlar, yig'inlar, ziyofatlarda o'zini tutishi, xulq-odob qoidalariga rioya etishi haqida ham fikr yuritib, insonning mehmon va mezbonnavozlik qoidalari, tartib-intizomlari haqida ham muhim o'g'itlarni ham berib o'tadi. Masalan, "Qutadg'u bilig"dagi elchilar (diplomatlari) huzurida, shohlar saroyida, to'y va azalarda qilinadigan mehmondorchiliklarda kishi o'zini qanday tutishi, hatti-harakati, odob-axloq masalalari bugungi davrda ham o'ta ahamiyatli va dolzarbdir.

Yusuf Xos Hojib "Qutadg'u bilig" asarini yozishda Sharqda keng yoyilgan pandnoma janriga tayanib ish ko'rsa ham mulohazalarini bayon etishda, ularga odamlarni iqror qilish va ishonch hosil qilishi uchun hayotiy dalillarga ko'proq murojaat etadi. Masalan, insonga yaxshilik bilan yomonlik qilishning oqibatlarini quyidagicha bayon etadi:

O'zing ezgu bo'lsang, oting maqto'vga loyiqdir,
Agar yomon bo'lsang, tahqirga mahkumsan, ey latif.
Tuban Zahhok ne tufayli tahqirga loyiq bo'ldi,
Baxtli faridun qanday qilib madhga sazovor bo'ldi.
Biri ezgu edi, uni madh qildilar,
Biri yomon edi, uni so'kdilar.
Demak, ezgulik va essizlik bu o'rinda qiyoslanadi.

Shunday qiyosni biz rost bilan yolg'onchilik, yaxshilik bilan yomonlik, yorug'lik bilan ziyo, kamtarlik bilan takabburlik, samimiylik bilan quvlik, saxiylik bilan baxillik, bilimlilik bilan johillik va boshqa juda ko'p axloqiy xislatlarni taqqoslaganda ham ko'ramizki, bu uslub maqsadni amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, "Qutadg'u bilig" axloqiy-ta'limiy yo'nalishga ega doston bo'lib, unda kishilar o'rtasidagi muomala-munosabat madaniyatining eng oddiy ko'rinishidan eng yuksak insoniy fazilatlariga qadar fikr yuritilgan hamda asosli dalillar, hayotiy misollar yordamida asoslangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1971.

2. Umurov H. Adabiyot nazariyasi. Toshkent, "Fan", 2004. 185-B.
3. Jumaxo'ja N. Satrlar silsilasidagi sehr. Toshkent, "O'qituvchi", 1996.
4. Mallaev N.M. O'zbek adabiyoti tarixi. 1-kitob. 3-nashri:-Toshkent: «O'qituvchi», 1976.
5. Mualliflar jamoasi. O'zbek adabiyoti tarixi. 5 tomlik. 1-tom.-Toshkent: «Fan», 1977..
6. Nadjip E.P. Issledovanie po istorii porskix yazûkov XI-XIV vekov.-M. «Nauka», 1989. 284 s.
7. Folkin M.S. Sokroviùnisa Vostochnoy mudrosti. Yusuf balasaguni. Blagodatnoe znanie-L.: Sov: pis, 1990.-s. 5-59.
8. Hasanov S. Xorazm ma'naviyati darg'alari. – Toshkent: «Adolat», 2001.
9. Xayrullaev M.M. Farobiy. — Toshkent: «O'zbekiston», 1991. .
10. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig.-Toshkent: «Fan», 1972.
11. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig -Toshkent.
12. Bazarov, O. O., & Kholdarov, S. (2016). SOCIAL IMPACTS FROM THE FORMER SOVIET NATIONAL GOVERNMENT POLICY. Ученый XXI века, (4-2), 11-13.
13. Базаров, О. О. (2017). Soviet's economic politics and the problems of development of village economics in Uzbekistan (XX century 80 years an example of Fergana valley). Научная дискуссия: вопросы социологии, политологии, философии, истории, (5), 98-103.
14. Бозоров, О. О. (2013). Актуальные вопросы исследования межнациональных отношений в Узбекистане (на примере Ферганских событий 1989 года). ББК 72 С56, 94.
15. Bozorov, O. O. (2022). Implementation of the National Policy of the Former Soviet State in the Ferghana Valley. Web of Scholars: Multidimensional Research Journal, 1(8), 59-62.
16. Bozorov, O. O. (2022). Deportation of Meskheta Turkish People: Its Causes and Consequences. AMERICAN JOURNAL OF SCIENCE AND LEARNING FOR DEVELOPMENT, 1(2), 87-89.
17. Odilovich, B. O. (2018). Actual Issues of Interethnic Relations in Uzbekistan (on the example of the late of 1980s and the early of 1990s of the XX century). ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 7(7), 22-28.
18. Bozorov, O. O. (2021). Measures to Stabilize National Policy and Relations in Uzbekistan (On the Example of 1989-1997). European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630), 12, 307-311.
19. Бозоров, О. (2022). Sovet davlatining deportasiya siyosati va uning oqibatlari (mesxyeti turk xalqi misolida). Взгляд в прошлое, 5(1).
20. Rustamovna, N. A. (2022). RELIGIOUS XENOPHOBIA AND EXTREMISM THREATS OF THE XXI CENTURY. INTELLECTUAL EDUCATION TECHNOLOGICAL SOLUTIONS AND INNOVATIVE DIGITAL TOOLS, 1(12), 39-42.

21. Rustamovna, N. A. (2022). Religious Xenophobia In The Era Of Globalization And The Peculiarities Of Its Manifestation. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 14, 69-74.
22. Umarov, B. (2018). Psychological problems of prevention of extremism and terrorism among young people. The Light of Islam, 2018(1), 23.
23. Юсупова, Д. (2021). Изложение немецких праздников и традиций в учебниках. Общество и инновации, 2(4/S), 88-92.
24. Uktamaliqizi, Y. D. (2021). The usage of ethnographic terms in literary speech. ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL, 11(2), 855-857.